

közi összehasonlító adatokat is közöl, amelyekből ugyanez olvasható ki. Egy recenzió keretei természetesen nem adnak lehetőséget a téma részletesebb taglásá-

ra, de arra igen, hogy a könyvben rejlő lehetőségekre felhívjam a figyelmet.

Kulcsár Péter

EDIT SZEGEDI: GESCHICHTSBEWUSSTSEIN UND GRUPPENIDENTITÄT. DIE HISTORIOGRAPHIE DER SIEBENBÜRGER SACHSEN ZWISCHEN BAROCK UND AUFKLÄRUNG

Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2002, 450 l. (Studia Transylvanica, 28).

A Studia Transylvanica című sorozat köteteiként jelent meg a fenti címmel Szegedi Edit eredetileg *Tradition und Neuerung in der siebenbürgisch-sächsischen Historiographie vom Barock bis zur Aufklärung* cím alatt, Teodor Pompiliu vezette alatt készült disszertációja. Az értekezés igen ambiciózus és igényes munka, s talán a disszertáció követelményeinek is megfelelni akarván úgy foglalkozik közel két évszázad erdélyi szász történetírásával, hogy széles európai háttéren értelmezi a kutatásai középpontjában álló jelenségeket. Egy személyes mozzanatokat is tartalmazó bevezetés után kutatástörténeti áttekintés következik, majd nagy és jól tagolt fejezetek foglalkoznak a 17. századi európai és erdélyi helyzet általános bemutatásával (*Umbruch in Europa im 17. Jahrhundert*), illetve a történetírás európai tendenciáinak (*Die europäische Geschichtsschreibung im 17. Jahrhundert*) felrajzolásával. Ezután tér át könyvének tulajdonképpeni tárgyára, amelyet két új nagy fejezetben dolgoz ki: *Die Grundlegung der siebenbürgisch-sächsischen historiographischen Tradition; Die siebenbürgisch-sächsische Geschichtsschreibung vom Barock zur Aufklärung*.

A történeti és eszmetörténeti hátteret felvázoló fejezetek arról tanúskodnak,

hogy Szegedi Edit sokat olvasó, s olvasmányait világosan elrendezni tudó eruditus történész. Soknyelvű olvasmányanyag alapján igen plasztikusan rajzolja fel a szakirodalomban oly gyakran hangoztatott 17. századi válságjelenségeket. Nagyon jól sikerült alfejezetekben szól a kultúra különböző szintereiről, az állam és egyház viszonyáról, a korszak végén egyre markánsabban jelentkező *Entkonfessionalisierung* kísérőjelenségeiről. Ugyanez vonatkozik a 17. századi Erdély politikai életét bemutató alfejezetekre: jól megformált részleteket olvashatunk az erdélyi szászok kultúrájáról, az ebben a közösségben intenzíven jelentkező eszmei törekvésekről. Egészében véve azonban ennek az első nagy egységnek meg kell küzdenie a túlságosan nagyot markolás veszélyeivel. Hajlamos vagyok ezzel magyarázni a túlságosan általános, s helyenként banális vagy anakronisztikus megállapításokat. Ilyennek gondolom annak folyamatos hangsúlyozását, hogy a kora újkori Erdély társadalmá „teozentrische (oder eher) ekklesiozentrische Gesellschaft” volt. El tudom képzelni, hogy a benyújtott disszertáció esetében követelmény volt a szűkebb téma ilyen tág keretek közé helyezése, ám a német nyelvű monográfia összeállítása során már el lehetett volna

tekinteni ezektől a keretektől, illetőleg számot kellett volna vetni azzal, hogy kik is a *Studia Transylvanica* sorozatban német nyelven megjelenő szöveg olvasói, a könyv elsődleges címzettjei. Logikus lett volna tehát az európai helyzetkép szinte teljes mellőzése és az erdélyi fejlemények részletesebb bemutatása. Kisebb mértékben vonatkozik ez a megállapítás az európai történetírás 17. századi tendenciáit felvázoló második nagy fejezetre is. Rendkívül jól sikerült, igen frappáns, szinte tankönyvbe illő portrék és részletek (ilyen pl. a Bossuet- vagy Thuan-életrajz és -portré) váltakoznak kevésbé sikerült, nagyon vázlatos vagy elnagyolt egységekkel (Hobbes-, Puffendorf- vagy Spinoza-alfejezet). A téma rendkívül tágas és szer-teágazó voltából is következik, hogy a gazdag és soknyelvű szakirodalmat moz-gató szerzőnél itt már komolyabb hiányos-ságok is kitapinthatók. Talán a *Das huma-nistische Erbe* fejezet feltűnő soványsága is magyarázható azzal, hogy néhány alap-vető tétel is hiányzik a bibliográfiából. Ezek közé tartozik E. Kessler alapvető 16. századi (részben az *ars historica* körébe tartozó) szövegeket hasonmás kiadásban közlő antológiája. A nagyon sok jó megfi-gyelést, bizonyos fejlődési folyamatok plasztikus bemutatását méltányolva is említést kell ugyanakkor tennünk az alfe-jezetnek három koncepcionális hiányossá-gáról. Az első az *ars historica* műfaj szinte teljes figyelmen kívül hagyása. Szerzőnk úgy mutatja be a történetírásnak az itáliai humanizmussal megindult átalakulását, hogy szinte csak alkalmilag csúszik ki tolla alól egy-egy megállapítás a történet-írás mibenlétéről szóló reflexiókról, ezek belső fejlődési tendenciáiról, s így arról sem találunk semmit monográfiájában,

hogy Magyarországon milyen recepciója volt ennek az elméleti irodalomnak. Igen jellemzőnek kell tartanunk, hogy Jean Bodin ebben a műfajban megkerülhetetlen *Methodusa* nem kap részletes bemutatást, s így persze azt a kérdést sem teszi fel, hogy születtek-e Magyarországon és Erdélyben hasonló szövegek. Mivel a szakemberek szinte axiómának tekintik, hogy a kelet-közép-európai térség nagyon szegény az ilyen típusú metaszövegekben, említésre méltó, hogy Zsámboky János vagy Szik-szai Fabricius Balázs tollán keletkeztek ilyen, a magyar irodalomtörténészek által elemzett és számon tartott szövegek, sőt egy újabban előkerült Szamosközi István-értekezést sem lehet jelentéktelennek tar-tanunk. A bevezetésnek ez a hiányossága néhány fejezetben nagyon megbosszulja magát. Georg Kraus *Siebenbürgische Chronik*jának értelmezése során például részben az újabb magyar kiadás bevezető-jére támaszkodva olvashatunk ugyan va-lamit arról, hogy Kraus mit merített a pa-dovai történeti iskolától, ám ennek a törté-neti iskolának a bemutatása a nemzetközi tablóból kimarad, s így ezek a bekezdések nem kapják meg megfelelő helyüket a könyv kompozíciójában. De még ennél is fájdalmasabbnak érezzük ezt a hiányossá-got a könyv zárókövetkeztetéseit olvasva, ahol (425) azt találjuk, hogy az erdélyi magánkönyvtárak legújabb vizsgálatai sze-rint a 17. században megnőtt a fogékony-ság a történetírás elmélete és módszertani újításai iránt, s hogy ebben a megélelnkü-lésben Bodin történetfilozófiája volt a kiindulópont.

Másfelől az európai tendenciák bemu-tatása során talán arra is tekintettel lehetett volna lenni, hogy milyen irányzatoknak és műveknek volt erős recepciója az erdélyi

írásbeliségben. A Bodin-példa ebből a szempontból is beszédes. Szegedi Edit teljes joggal hangsúlyozza két ízben is (325, 326) annak fontosságát, hogy Johann Tröster hivatkozik Bodin *Methodus*ára, ám az említett hiányosságok, Bodin jelentőségének elhallgatása következtében a levegőben lógnak ezek a megállapítások. A magunk részéről tehát szívesebben látnunk volna egy olyan második fejezetet, amely a mégiscsak jobban ismert, korszakos jelentőségű, nagy személyiségek (Hobbes, Puffendorf, Spinoza, Richard Simon, Pierre Bayle) rovására részletesebben szólt volna azokról a kisebb jelentőségű, de a 17–18. századi erdélyi iskolai oktatásba bekerült szerzőkről, akiknek recepciója – milyen beszédes tény – alkalmanként jóval erőteljesebb volt, mint a legnagyobbaké. A monográfia 56., 59. és 72. lapján például azt olvashatjuk, hogy Christoph Cellarius jelentős tettet hajtott végre, amikor 1685-ben megjelent művében antik, középkori és újkori szakaszra osztotta fel az emberiség történelmét, majd szerzőnk arról ír (385), hogy Johann Filstich *Tentamen historiae Vallachicae* című munkájának felosztása a Cellarius által kidolgozott elvet követi, sehol sem olvashatunk azonban sem Cellarius pályájáról és fontosságáról, sem az erdélyi recepció útjáról. Hozzá hasonlóan gyakran szerepel magyarországi és erdélyi könyvtárak és kéziratárak régi anyagában az a Georg Horn, akinek *Brevis introductio in historiam universalem* című művéről egyetlen mondatot sem olvashatunk Szegedi Edit monográfiájában. Mivel a szerző ismeri az erdélyi olvasmánykultúrára vonatkozó forráskiadványokat és kutatásokat, arra kell gondolnunk, hogy további feladatnak tartja az ebből adódó tanulságok

levonását. Ez ellen nincs kifogásunk, hiszen nem lehet minden munkát egyszerre elvégezni, ám helycsnek láttuk volna, ha erről a korlátozásról ír valamit a könyv bevezetőjében. Az íméntiekben nem is azt kívántuk hangsúlyozni, hogy nem használja fel az összehozható adatok teljességét, hanem a nemzetközi tendenciákról és az erdélyi törekvésekről írottak következetesebb és feszezebb összedolgozását hiányoltuk. Egy ilyen összedolgozás kiszűrte volna a felesleges ismétléseket is (a pietizmust például kétszer mutatja be a 44. és a 200. lapon), s talán elkerülhető lett volna néhány problémakör nagyon gyors és könnyű kezű elintézése is. A humanista tradíció fentebb szóvá tett kezelése mellett ilyennek gondolom Cellini, Petrarca vagy Galeotto Marzio végtelenül leegyszerűsített emlegetését (152–153).

A könyv legfontosabb és legjobb része a fő témát kidolgozó negyedik fejezet. Nem mernénk azt állítani, hogy egyformán színvonalas minden részlete, hiszen problematikus vagy vitatható megállapításokat idézhetnénk ezekről az oldalakról is, de azt igenis állíthatjuk, hogy az európai és a magyarországi szakemberek számára is sok meglepetést tartogató, érdemben és főleg kimerítően még nem tanulmányozott és rendkívül érdekes írásbeliség tárul fel a monográfia c lapjain, amelyeknek érdekléscsökkentő gondolatmenetei arra ösztönözhetik az olvasót, hogy elolvassa ezeket a részben kéziratban maradt, részben nyomtatásban is megjelent szövegeket. Szegedi Edit a 16. századi előzményekig visszanyúlva, nagyon jól megválasztott idézetekkel dolgozva rajzolja fel a legfontosabb tendenciákat. Lényeges megállapításokat olvashatunk a magyarországi szakemberek által talán jobban ismert Christian Schesäus-

ról is, de még fontosabbak a több generáció által évszázadokon keresztül tovább írt *Album Oltardianum*-ról (1526–1659) vagy a *Chronicon Fuchsio–Lupino Oltardinum*-ról írottak. Ugyanez vonatkozik a brassói és a szebeni falchrónikák bemutatására. Nagyon jelentősnek tarthatjuk, hogy még a valamelyest ismert munkák esetében is fontos információkat kapunk a korabeli kéziratokról is, s így a mű végén közölt bibliográfia, s különösen a *Források* című része fontos segédeszköz lesz a további kutatásnak is.

A munka gerincét adó nagy fejezetből három alfejezetet, illetőleg témakört tartok föltétlen kiemelendőnek. Az egyik az a mintegy 60 lapnyi egység, amely Georg Kraus nemrégien teljes terjedelmében magyarul is megjelent *Siebenbürgische Chronik*-jával foglalkozik. (Vogel Sándor fordítása Várkonyi Ágnes bevezetőjével *Erdélyi krónika* címmel 1994-ben látta meg a napvilágot.) Bizonyos, hogy ez a jól megválasztott idézetekkel dolgozó, s egy-egy részlet tartalmát is nagyon szemléletesen összegző rész arra is képes, hogy a kérdéskör nemzetközi szakemberei számára is érzékeltesse ennek a szerzőnek a rendkívüli fontosságát. De különösen képessé teszi erre az a szemlélet, amely R. Várkonyi Ágnes említett bevezetőjéhez csatlakozva a nemzeti elfogultságok programszerű félretolására törekedve igyekszik kijelölni Kraus helyét a 17. századi történeti irodalomban. Nagyon meggyőző érvelésben mutatja itt be szerzőnk, hogy miképpen érték el Kraust is azok a magyarok megnyilatkozásaiban már a 17. században is felbukkanó sztereotípiák, amelyek a szászok politizálását így vagy úgy a Habsburgokhoz húzónak vagy a szűkkeblű nemzeti önzés bástyái mögül kitekinteni

nem tudónak láttatták. Azok a sorok, amelyekben Szegedi Edit árnyaltan mutatja be, vajon miképpen kapcsolódhatott össze a segesvári történetíró gondolatvilágában a lehető legszerveesebben a nagyon is büszke szász öntudat és a nem kevésbé intenzív erdélyi identitástudat, a könyv legsikerültebb lapjai közé tartoznak. Ráadásul a szerző arra is vállalkozik, hogy az egyik legszenvedélyesebb 17. századi magyar író, Szalárdi János és Kraus egy-egy szövegrészletét is összehasonlítsa, s itt különösen az a megdölgödtató, amiképpen a szász történetíró sorából a városi ember szemléletének rendkívül karakterisztikus vonásait bontja ki.

A további fejezetek részletező bemutatása helyett hadd emeljem ki két téma nagyléptékű és szemléletes felrajzolását. Az egyik esetében azzal ismerkedhetünk meg, hogy miképpen alakult ki az erdélyi szászok vezető szerepet betöltő egyházi és világi köreiből egy rendek feletti össz-erdélyi identitástudat. A monográfia e kérdéskörrel foglalkozó egyik részlete magyarul is megjelent a *Limes* című folyóirat 2002/1. számában *Báthory István és az erdélyi szászok történeti, politikai tudatának kialakulása* címmel. Ez a cím jelzi is a fő tételt: Báthory István trónra kerülését követően gyorsul fel ez a folyamat, mivel a katolikus uralkodó erdélyi trónra kerülése szinte kibékülést hoz a szász nemzet és a fejedelemség között. Az erdélyi felekezeti viszonyok egészét illetően is rendkívül fontos ez a megállapítás, hiszen visszafelé nézve megvilágítja, milyen elemi erejű volt az önmagukat ortodox evangélikusként meghatározni akaró vezető körökben a rettegés és viszolygás a kálvinista, majd ariánus János Zsigmond fejedelem és környezete esetleges térítő

akcióitól. Másfelől egy újabb szempontból világtítja meg, hogy Báthory valláspolitikájában mennyire messzire ható érvennyel tudott találkozni az eretnekek között mégiscsak a legelfogadhatóbbnak tartott evangélikus ortodoxia támogatása az államalakat békéjére, nyugalomára és nemzetközi elfogadottságára hivatkozó érveléssel.

Szerzőnknek a romantikus nemzeti és a leegyszerűsítő marxista elképzelésektől viszolygó szemlélete a leginkább talán azokban a szövegrészletekben teljesedik ki, amelyek az erdélyi szász nemzet genealógiájára, a politikai szerep történeti indoklására vállalkoznak. A föltétlenül szükségesnél talán kicsit többször marasztalja el verbálisan is ezt a Kelet-Közép-Európában minden közösségben törvényszerűen felbukkanónak tekintett s a gondolkodást megbénító kliséket és sztereotípiákat produkáló veszedelmet, ám ez az idegenkedés szerencsére főleg annak tárgyzerű bemutatásában nyilvánul meg, hogy a Melanchthon és Caspar Peucer műhelyében megfogalmazott történeti, egyháztörténeti megfontolásokból kiindulva miképpen jelenik meg és módosul a szászság erdélyi létét történeti érvekkel legitimálni akaró elképzelés. Szerzőnk szerint szinte a teljes 16. században visszhang nélkül maradt a wittenbergieknek az az elmélete, hogy a szászok azonosak lennének a Noé fiai közül Sémre, majd Aramra és Geterre visszavezethető gótokkal. Úgy látja, hogy Albert Huca szebeni királybírónak az 1591-es gyulafehérvári országgyűlésen elmondott híres beszéde alkalmazta először (itt még a védekezés pozíciójából) ezt az elképzelést, s a gótokat immáron a dákokkal is azonosítva és a szászok bennszülött voltára hivatkozva utasította vissza a magyar nemességnek azokat az érveit,

hogy ők csupán vendégek, újonnan érkezettek és bevándorlók lennének (*hospites advenae et peregrini*). Szegedi Edit körültekintő és plasztikus képet rajzol fel arról, hogy Georg Kraus, Matthias Miles, Johann Tröster vagy Lorenz Töppelt tollán miféle módosulásai alakultak ki ennek az alapsémának, s miképpen épülnek be ezekbe a víziókba a korábbi, 16. századi szolidabb, a szászokat Nagy Károly vagy II. Géza magyar király által a 12. században betelepítettnek gondolt elképzelések. A monográfia részletesen foglalkozik ugyanakkor e koncepció legargumentáltabb „belső” kritikájával, Valentin Franck von Franckenstein *Breviculus originum nationum et praecipue saxonicae in Transilvania* című munkájával. Ő nem fogadta el azt a változtatást sem, amelyet Lorenz Töppelt II. Andrásnak a szászok részére 1224-ben kiadott oklevelében, az ún. *Andraneum* szövegében eszközölt, aki szerint a szövegben nem az állna, hogy behívták őseiket (*vocati*), hanem az, hogy adományban részesítették őket (*donati*). Szerzőnk a mögöttes politikai applikációkat sem elhallgatva, egy új, eszményeihez nyilvánvalóan közelebb álló szemlélet letéteményeseként méltatja és mutatja be Valentin Franck munkáját.

Szerencsére néhány alfejezet erejéig megmarad a régi szemlélet további részletezésénél is, s így páratlanul izgalmas panorámát kapunk arról, hogy ez a múltkeresés miképpen van jelen a szászok egyháztörténeti munkáiban. Ha ugyanis őseik nem jöttek, hanem olyan bennszülöttek Erdélyben, akik már a kereszténység korai évszázadaiban is itt voltak, akkor szembe kellett nézniük azokkal a korai egyháztörténeteszeknél olvasható megállapításokkal is, amelyek szerint a gótok

Áriosz követői lettek. A régiségnek áldozva Georg Haner vagy Martin Schmeizel el is ismerte ezt, s természetesen abban találtak vigaszt, hogy a náluk későbben jött magyarok és székelyek viszont pogányok voltak. (A kevésbé „átszellemült” Schmeizel nem zárja ki, hogy a szászok között is lehettek olyanok, akik visszaestek a pogányságba.) Rendkívül fontosnak tartom, s Szegedi azt is meggyőződen mutatja be, hogy mindez együtt jár a reformáció szerepének újraértelmezésével is, amelyet egy Szent Istvánnal megkezdett, de következetesen végig nem vitt reformációs folyamat betetőzésének tekintettek. Nincs mód arra, hogy itt akár csak felvillantsam: a monográfiában leírtak hallatlan fontosak a további erdélyi felekezetek történeti reflexiói kontextusa szempontjából, ezért csupán jelzem: az evangélikus szászok múltkeresésének ezek a dokumentumai együtt olvasandók mindazzal, ami a többi felekezetben részben a most említett munkákat megelőzően, részben folytatás gyanánt a 18. században a múltteremtő igyekezet jegyében történt. Az eszmetörténeti párhuzamosságok és érintkezések lenyűgözően érdekes világa tárul majd fel a latin, német és magyar szövegek együttes olvasója előtt.

Az ilyen kutatásokra való ösztönzés tehát óriási értéke ennek a monográfiának, amelynek szerzője sok tekintetben már eddig is figyelt az erdélyi szászokon kívüli fejleményekre. Ha azonban azt mérlegeljük, hogy mennyire használta fel könyvében a témájával nem csupán érintkező magyarországi tudományosság újabb eredményeit, akkor igencsak ellentmondásos kép bontakozik ki előttünk. Láthatóan jól ismeri és használja az erdélyi magyar történészek forráspublikációit és dolgoza-

it, ám a magyarországiak felbukkanása és kezelése tele van esetlegességekkel. A sztereotípiák elleni említett küzdelemben többször hivatkozik R. Várkonyi Ágnesre, s megdorgálja Balogh F. Andrászt azért, mert a szövegösszefüggésekből kiragadva értelmezi Johann Tröster *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* című művét. Heltai Gáspár krónikájáról Nemeskürty István tanulmánya alapján szól, Gunst Péter monográfiáját használja a magyar történetírás reneszánszkorai történetére vonatkozóan, s Font Zsuzsa publikációit is hasznosítva szól a pietizmus recepciójáról az erdélyi szászok között. Nyilvánvalóan kiegyensúlyozatlan ez a kép, s hosszú listáját tudnám adni azoknak a szövegkiadásoknak és feldolgozásoknak – Csonka Ferenc Scheaeus-, Vásárhelyi Judit és Jankovics József Bethlen János-kiadásától elindulva Benc Sándor, Heltai János, Kosáry Domokos, Máté Györgyi dolgozataiig, amelyek felhasználása tanácsos lett volna.

Magyarországi kutatóként ugyanakkor egyszerűen megmagyarázhatatlan számomra, miképpen lehetett erről a témáról írni Bartoniek Emma és Kulcsár Péter munkáinak ismerete nélkül. (Bartoniek Emma neve csak úgy szerepel a monográfiában, mint akire R. Várkonyi Ágnes hivatkozik a Kraus-kiadás bevezetőjében, Kulcsár Péternek pedig még ezt a közvetett hivatkozást sem sikerült elérnie.) Mivel Szegedi Edit tudásunk szerint kapcsolatokat ápol erdélyi és magyarországi szakemberekkel, hajlok arra, hogy ezeket a konzulenseket is felelőssé tegyem ezért a súlyos hiányosságért. Vagy még mindig ott tartanánk, hogy nem sikerült hozzájutni a munkáikhoz?

Világos mindenesetre, hogy a humanista történetírás fentebb szóvá tett felszí-

nes kezelésétől megóvta volna a monográfuszt Kulcsár Péter szövegkiadásainak és dolgozatainak ismerete, míg Bartoniek Emma lassan négy évtizede íródott, nagy és alapos összefoglalása (*Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, kézirat gyanánt, Bp., 1975) kiindulópontul szolgálhatott volna több fejezet számára. Nem egyszerűen arról van szó, hogy értelmezési szempontok maradtak így látókörön kívül, hanem nem vehette figyelembe azokat az elemi textológiai-filológiai összefüggéseket sem, amelyeket néhol csupán jelez, másutt viszont nagyon is alaposan körbejár a hazai szakmai közvéleményben joggal megkerülhetetlennek tartott feldolgozás. *Hazai német történetírók* címet viselő fejezete például csak úgy ontja a Kraus vagy Töppelt forrásaira vonatkozó megállapításokat. Vitája és megbeszéltnivalója is lenne Szegedinek Bartoniekkal, hiszen a magyarországi szerző azt állítja, hogy Frölich Dávid *Das uralte Deutsch–Ungarische... Landsmann-ja* fogalmazta meg először azt az elképzelést, hogy a dákok Erdély germán őslakói lennének, s Tröster és Töppelt ebből a műből merített a későbbiekben. Szegedi Editnél – mint a fentiekben láttuk – Huet volt a kezdeményező, s meg is fogalmazza, hogy a szász királybíró által kezdeményezett elmélet a későbbiekben Frölichen keresztül csak visszatért Erdélybe. Mielőtt bárki leszólná ezt az avítnak látszó első-ségkeresést, sietek leszögezni, hogy ennél jóval többről van szó, úgy vélem, arról, hogy mennyire volt intenzív és mindennapi az eszmetörténeti érintkezés a hazai némettség két nagy csoportja, a zipserek és a szászok között. Talán ez a példa is mutatja ugyanakkor, hogy a további kutatási

programok összeállítása előtt Bartonick és Szegedi szövegeit – ha megkésve is – érdemes lesz most már találkozatni.

Befejezésül néhány technikai jellegű észrevétel. Azt mondtuk, hogy a kötet végén közölt bibliográfia fontos segédeszköze lehet a további kutatásoknak. Apróbb hiányosságok azonban ebben is akadnak. Helyesebb lett volna minden esetben az eredeti művek címét felvenni, s legfeljebb csak ezt követően feltüntetni a modern antológiákban szereplő címváltozatokat. Bojti Vcres Gáspár tehát a *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen* szerzője volt, s nem a Veress Dániel által kiadott antológiában (*Emlékezetül hagyott íráások*) szereplő *Bethlen Gábor tetteiről* című műé. Félrevezető tehát a különféle címek mechanikus átvétele ebből a szöveggyűjteményből. Ott ugyanis legalább a jegyzetek elmondják, hogy Keserői Dajka Jánosnak nincs *Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei* című műve, csupán David Pareushoz intézett híres levelének egy részletét adják ezen a címen, a külföldi olvasót azonban félrevezetheti a 20. századi szerkesztői címadásoknak az átvétele. Nagyon helyeslem egyébként, hogy a szerző feltüntetette az ebben és a további antológiákban szereplő magyarításokat is, ám a következetesség megkövetelte volna, hogy ez minden esetben megtörténjék. A tanulmányok visszakeresését megnehezíti, hogy a bibliográfia nem veszi fel külön tételként a tanulmánykötetek címét, így esetenként nagy munkába kerül ezek azonosítása. A nagyon hasznos névmutatóban is akad néhány hiányosság: a legsajnálatosabb az, hogy a latin nyelvű idézetek névanyagát nem vette fel.

Balázs Mihály